

Куцос О.І.

*кандидат філософських наук, магістр філології,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Менталітет – одне з найголовніших понять сучасного гуманітарного знання. Воно включає в себе головні характеристики етносу та є одним із провідних принципів при зіставленні націй. Незважаючи на невизначеність та неоднозначність даного поняття, у загальному сенсі під менталітетом розуміються соціально-психологічні установки, автоматизми та звички свідомості, способи світобачення, уявлення людей, що належать до тієї чи іншої соціально-культурної спільноти. Так, М.Ф. Юрій зауважує, що «певним аналогом поняття «ментальність» в українській традиції, що досить давно вже склалась у діаспорних історико-філософських школах, є поняття національної вдачі, або вдачі народу» [5, с. 582].

Розглядаючи менталітет суспільства як систему установок, ми відносимо до них і мовну установку. Виділення мовної установки із загальної кількості глибинних психічних та соціально-культурних установок обумовлене складним характером взаємовідносин феноменів менталітету і мови. Справедливо припустити, що менталітет, який значною мірою детермінується соціальними умовами, виражається в мовних особливостях нації, народних способах соціального спілкування тощо. Мова, у свою чергу, здійснює певний формуючий вплив на процес становлення та функціонування соціального менталітету і ментальності окремої особистості.

Мова як феномен культури, що уособлює історію, традиції та звичаї народу, сприяє пізнанню образу світу, збереженню й передачі накопичених знань від покоління до покоління. Зрозуміти й вивчити світ мови означає навчитися за його допомогою відтворювати у своїй свідомості особливості національної мовної картини світу, обумовлені структурою загальних та специфічних для усіх народів елементів буття та світосприйняття. Отже, у загальному розумінні національна мовна картина світу є певною моделлю опису світу, що розкриває особливості концептуалізації реалій дійсності особою та нацією в цілому. Завдяки об'єктивованим у лексиці національної мови узагальненим знанням людина усвідомлює своє буття та визначає свою співпричетність до конкретного соціокультурного простору.

Мовна свідомість як феномен когнітивного мислення лежить в основі процесів утворення комунікації та є відображеною в мові специфікою національної культури, отже, визначає самосвідомість мовної особистості та нації в цілому. Основу мовної свідомості індивідуума складають константи культури, за допомогою яких здійснюється концептуалізація соціокультурного простору носіями мови. Тому за зовнішньою схожістю формальної структури ядра мовної свідомості представники різних націй

будують абсолютно різні національні мовні картини світу. Мовна свідомість не тільки обумовлює світобачення народу, але й відображує ступінь сформованості національного менталітету мовної особистості та її мовної ментальності.

Мовна свідомість стала найважливішою областю психолінгвістичних та етнопсихолінгвістичних досліджень останніх років. Головною і далеко не вирішеною проблемою вивчення ментальних явищ була й залишається проблема їх закритості для дослідження. Звідси активні пошуки нових онтологій їхнього аналізу. Дослідження національно-культурної специфіки індивідуальної та національної мовної свідомості стало методологічним підґрунтям етнопсихологічних досліджень. Так, Є.Ф. Тарасов зазначає: «Специфіка спілкування при використанні конкретної національної мови полягає у специфіці (1) побудови мовленнєвого ланцюга, здійснюваного за граматичними правилами цієї мови та (2) образів свідомості, що відображують предмети конкретної національної культури. Отже, для досягнення взаєморозуміння необхідно, щоб комуніканти володіли спільністю знань про вживану мову та (3) спільністю знань про світ у формі образів свідомості, що побутують у рідній для комунікантів культурі. Носії різних мов та культур будуть розуміти один одного тією мірою, якою образи їх свідомості перетинаються. Розбіжність цих образів і буде слугувати причиною непорозуміння при міжкультурному спілкуванні» [3, с. 8].

У зв'язку із вищесказаним варто наголосити на наступних моментах: 1) мова і культура досліджуються як форми існування суспільної свідомості, яка побутує як образ себе (представника свого етносу) та образ іншого (представника іншого етносу); 2) явища реальної дійсності, які людина пізнає в діяльності та спілкуванні, відображуються в її свідомості з установленням причинних, просторових зв'язків та емоційних реакцій, викликаних сприйняттям цих явищ; 3) дослідження мовної свідомості як наукового об'єкту залежить від засобів пізнавальної діяльності: засобом доступу до мовної свідомості є вербальні реакції; 4) мовна свідомість розглядається як засіб пізнання чужої культури в її предметній, дієвій та ментальній формі так само, як і засіб пізнання своєї культури.

Важливою складовою методології етнопсихолінгвістичних досліджень мовної свідомості останнім часом став асоціативний підхід, який ґрунтується на уявленні про зв'язок одиниць свідомості у психіці людини за асоціативною ознакою, про обумовленість інтелектуальних процесів мислення структурами асоціативних рядів. Нагадаємо, що О.М. Леонт'єв, досліджуючи асоціативні ряди, дійшов висновку про те, що «дані експериментів не дозволяють розглядати асоціативний ряд як просу суму окремих реакцій (подразник – реакція). В результаті дослідження автор змушений визнати наявність складної взаємодії окремих моментів асоціативного процесу, які перетворюють асоціативні ряди на певні єдності, розуміння яких можливе лише на основі спеціального аналізу їхньої структури» [1, с. 53].

Асоціативний експеримент – це прийом, спрямований на виявлення асоціацій, сформованих в індивіда в його попередньому досвіді. Коротко

характеризуючи механізм асоціацій, можна відзначити наступне. Асоціювання, тобто співвіднесення об'єкта (стимулу) з першим змістом, що спав на думку (реакцією), – це двоїстий процес. З одного боку, асоціюючи, індивід відтворює особистісний досвід, з іншого – повторюваний типовий, тобто мовний та соціальний досвід. Ця двоїстість є найважливішим положенням психосемантики, що визначає коло вирішуваних нею завдань.

Процедура проведення асоціативного експерименту є достатньо простою, основні складнощі виникають, як правило, при інтерпретації отриманих даних. Респонденту пропонується дати асоціації (реакції) на кожне зі слів-стимулів. Зробити це треба не роздумуючи, негайно фіксуючи слово (слова), що відразу спало на думку. Особливості проведення дослідження залежать від виду експерименту. Традиційно асоціативний експеримент проводиться письмово, в такому випадку респонденту пропонують список слів, оформлений на картці. Застосовується і усна форма експерименту, при якій спонтанність і безпосередність реакцій значно вищі.

Асоціативні ряди, отримані в результаті експериментальних досліджень, стають матеріалом для аналізу мовної свідомості, зовнішньою формою існування мовної свідомості. Як зазначили автори «Слов'янського асоціативного словнику», цей словник стоїть в одному ряду з академічними граматиками та тлумачними словниками як формами фіксації національного словнику [4]. На цей дуже важливий момент звертають увагу багато дослідників. Так, О.Ю. Мягкова зазначає, що дані асоціативних словників у певних відношеннях підтверджують результати аналізу дефініцій тлумачних словників. Далі автор підкреслює, що «картина, представлена асоціаціями, значно більш об'ємна та багата за словникові дефініції» [2, с. 78]. Асоціативний тезаурус, як багатомірна асоціативна мережа, дає чітке та цілком об'єктивне уявлення про побудову та функціонування мовної свідомості усередненого носія тієї чи іншої мови, образи мовної свідомості та образ світу.

Розробляючи концепцію асоціативного тезаурусу як моделі мовної свідомості, Н.В. Уфимцева визначає асоціативний тезаурус як «набір правил оперування знаннями (вербальним та невербальними значеннями) про культуру, в результаті якого у користувача словника формується уявлення про фрагмент образу світу певної культури. Одночасно асоціативний тезаурус є відображенням унікальних моделюючих властивостей «усередненого» носія мови, приналежного до певного покоління: асоціативний тезаурус є ніщо інше, як модель знакової мовної системи, що вказує на образи свідомості комунікантів – образи, достатні для взаєморозуміння» [4].

Як система взаємопов'язаних уявлень, що регулюють мислення та поведінку усіх членів лінгвокультурної спільноти, національний менталітет є стійкою структурою індивідуального та групового мислення, яке відображує пізнавальну та емоційну дійсність. Це своєрідний психічний стан особистості, що відображує світосприйняття нації в цілому та обумовлюється у свідомості людини стереотипами національного мовного мислення. Вважаємо, що дослідженню особливостей національного менталітету активно сприяє такий всеосяжний метод, як асоціативний експеримент.

Список використаних джерел:

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Академия, 2005. – 352 с.
2. Мягкова Е.Ю. Эмоционально-чувственный компонент значения слова: Вопросы теории: Дис. д-ра. филол. наук. – М., 2000. – 247 с.
3. Тарасов Е.Ф. Введение / Е.Ф. Тарасов // Язык и сознание: парадоксальная рациональность: Сборник статей. – М.: ИЯ РАН, 1993. – С. 6-15.
4. Уфимцева Н.В. Славянский ассоциативный словарь / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М., 2004. – 800 с.
5. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України. – Київ: Кондор, 2004. – 738 с.